

В. І. Щербина, доктор юридичних наук,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Академії митної служби України

СУЧАСНА ІДЕОЛОГІЯ ТРУДОВОГО ПРАВА: ПОСТАНОВКА ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМ

У цій статті виявлено та окреслено основні проблеми ідеології сучасного трудового права, розкрито значення цієї категорії для правового регулювання праці.

В представленной статье выявлены и обозначены основные проблемы идеологии современного трудового права, раскрыто значение этой категории для правового регулирования труда.

In the presented research paper the major problems of ideology of the modern labour right are revealed and designated, the value of this category for legal regulation of work is opened.

Ключові слова. Ідеологія, парадигма, еволюція ідеології трудового права, соціалізація трудового права, нова модель трудового права.

Вступ. Своїм виникненням трудове право завдячує бурхливому розвитку промислового виробництва у ХІХ ст., що ґрунтувалося на використанні найманої робочої сили. З моменту свого виникнення і до сьогодення трудове право України пройшло складний шлях формування, який характеризувався різними історичними віхами: від визнання трудового права головною ланкою ідеологічної боротьби з протилежною соціально-економічною формацією (радянський період) і до занепаду та майже фактичної втрати соціальної цінності (початок і середина 90-х рр. ХХ ст.). Саме це й спонукало автора звернутися до дослідження проблем сучасної ідеології трудового права та її значення для подальшого розвитку цієї галузі права в Україні.

© **В. І. Щербина, 2011**

Постановка завдання. Метою цієї статті є виявлення та окреслення основних проблем ідеології сучасного трудового права, розкриття значення цієї категорії для правового регулювання праці.

Результати дослідження. Для правильного виконання поставлених у дослідженні завдань необхідно визначитися, перш за все, з категоріальним апаратом. Слово “ідеологія” означає систему ідей і поглядів (з фр. *ideologie*), синонім *світогляд* [1, 159]. Ідея – це: 1. найвища форма пізнання зовнішнього світу й мислення, яка не тільки відображає об’єкт, а й спрямовує на його перетворення. 2. основна думка, що визначає зміст чого-небудь. *Головна ідея фільму*. 3. думка про що-небудь, міркування з приводу чогось. *Ідея побудови відкритого суспільства набуває нових прихильників*. 4. замисел, намір, план. Реалізувати ідею економічної реформи (з лат. *idea* – поняття, уявлення) [1, 159–160]. Погляд: 1. спрямованість зору на кого-або що-небудь. *Зупинити погляд на рекламі*. 2. вираз очей, манера дивитися. *Сумний погляд, лагідний погляд*. 3. думка, судження про що-небудь. *Мати відмінний погляд на проблему* [1, 340]. Світогляд – це сукупність переконань, поглядів на оточення, на життя, на світ, на різні сторони буття [1, 427]. Отже, ідеологія – це система ідей та поглядів, які реалізуються в суспільне життя.

Тож чи можна поєднати таку категорію, як “ідеологія”, з категорією “трудове право”? На наш погляд, не тільки можна, але й необхідно.

У підручнику “Радянське трудове право” за редакцією М. Г. Александрова зазначалося: “Якщо виходити з буквального значення терміна “трудове право”, то можна охопити ним будь-яку правову норму, що стосується праці в будь-якій з її форм” [2, 22]. Однак радянське трудове право традиційно регулювало не всі відносини, пов’язані з працею, про що свідчать визначення поняття цієї галузі та окреслення її предмета в науковій літературі. За підручником “Радянське трудове право” за редакцією Б. К. Бегічева і А. Д. Зайкіна, трудове право – це галузь права, що регулює трудові відносини робітників і службовців та тісно пов’язані з ними інші відносини, які складаються з приводу суспільної організації праці на підприємствах (в установах, організаціях) [3, 15].

Автори книги “Сучасне трудове право” пропонують досліджувати дві фундаментальні категорії цієї галузі права: “парадигма трудового права” і “трудоправа ідеологія”. У загальних рисах під парадигмою трудового права вчені розуміють систему основоположних понять, які дозволяють трактувати його як галузь права, а також вважають, що є достатні підстави для формулювання технологічної парадигми трудового права [4, 12, 129]. Трудоправову ідеологію вони визначають як підсистему, що містить сукупність правових поглядів, ідей, перш за все роботодавців, працівників, представників громадських, професійних організацій про необхідність, принципи, форми, методи нормативного врегулювання відносин з приводу застосування найманої праці [4, 14]. Виходячи з такої позиції, обґрунтовано стверджується, що “...не вивчивши суттєво питання ідеології трудового права, не можна серйозно обговорювати його історію, проблеми розвитку, вдосконалення як галузі в цілому, так і окремих інститутів та норм. ...ідеологія є своєрідним засобом (інструментом), за допомогою якого можна досліджувати можливості, динаміку як окремих норм і інститутів, так і всієї галузі в цілому на певний історичний період” [4, 28].

Таким чином, якщо вести мову про “ідеологію трудового права”, то необхідно говорити про систему ідей та поглядів, які реалізуються в галузі права, що регулює трудові відносини та тісно пов’язані з ними інші відносини, котрі складаються з приводу суспільної організації праці. У цьому зв’язку поділяємо думку В. М. Лебедева, що ідеологія трудового права визначається змістом нормативно-правових актів, їх преамбулами, результатами обговорення законів, виступами депутатів законодавчих органів, узагальненнями і висновками Верховного і Конституційного судів. Крім того, часткове виявлення ідеології на стадії законотворчості – це розробка концепції закону, підготовка його преамбули, узгодження з чинним законодавством про працю, міжнародними нормами трудового права [4, 14, 15]. Особливо яскраво формування ідеології трудового права на початковому етапі становлення цієї галузі показано у книзі Поля Луї “Робітник і держава” [5].

Ідеологія трудового права отримує первинне юридичне закріплення в міжнародно-правових актах, конституціях чи інших конституційних актах, які розглядаються як Основний Закон держави. Прикладом міжнародно-правового акта, призначеного для формування ідеології сучасного трудового права у країнах – членах Міжнародної організації праці, є Рекомендація МОП № 198 про трудові правовідносини (2006 р.).

Конституція Туреччини 1982 р. визначає Турецьку Республіку як соціально-правову державу, одна із функцій якої – соціальна справедливість, що реалізується в рамках чинного права [цит. за 6, 118]. Ідея соціальної справедливості знаходить вираження в низці конкретних положень конституції цієї країни, зокрема:

а) на державу покладається обов’язок підвищувати рівень життя трудящих, захищати працюючих і безробітних, створювати економічні умови, сприятливі для зростання зайнятості і запобігання безробіттю, здійснювати необхідні заходи для забезпечення трудової злагоди;

б) держава виконує соціально-економічні завдання, покладені на неї Конституцією, з урахуванням їх пріоритетності та наявності фінансових можливостей;

в) держава бере на себе зобов’язання забезпечити кожному справедливую частку в національному доході, ліквідувати економічну й соціальну нерівність і надати особливий захист економічно слабким особам. Країна зобов’язується здійснювати адекватні економічні, соціальні та фінансові заходи для захисту інтересів працівників, для забезпечення їм справедливої заробітної плати, що достатня для гідного існування [цит. за 6, 118–119, 120, 121].

Відповідно ж до ч. 1 ст. 42 Конституції Республіки Білорусь [7] особам, які працюють за наймом, гарантується справедлива частка винагороди в економічних результатах праці відповідно до її кількості, якості і суспільного значення, але не нижче рівня, що забезпечує їм і їх сім’ям вільне й гідне існування.

Особливу увагу привертають норми конституцій Туреччини та Республіки Білорусь, пов’язані з визначенням справедливої частки працівника в результатах спільної з роботодавцем діяльності, які є ідеологічною базою для формування положень трудового законодавства. Порівняємо їх із нормами Конституції України. Згідно з ч. 4 і 7 ст. 43 Конституції України [8] кожному гарантується право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, та право на своєчасне одержання винагороди на працю. Відповідно до ч. 4 ст. 13 Конституції, держава забезпечує соціальну спрямованість економіки. Ст. 23 Конституції гарантує кожній людині право на вільний розвиток особистості, а суспільство забезпечує вільний і всебічний розвиток її особистості. На жаль, у цій частині положення Конституції України менш досконалі не тільки з техніко-юридичного погляду, але й відображають позицію мінімального втручання держави в регулювання процесів, пов’язаних із суспільною організацією праці та гарантуванням прав людини в них.

Надмірну політизацію правової ідеології у сфері праці радянського періоду (впадання в політичні та економічні крайнощі) можна досить чітко простежити на прикладі змін у трудовому законодавстві. Так, перший радянський КЗпП 1918 р., прийнятий у період іноземної військової інтервенції та громадянської війни, коли було запроваджено військовий комунізм, а господарське й політичне життя країни будувалося на військовий лад, містив низку виключних за своїм характером положень [9, 308]. КЗпП РСФРР 1922 р. [10] і КЗпП УРСР 1922 р. [11], прийняті у період непу, вже не містили надзвичайних положень, надавали трудящим широкі соціально-економічні права і відображали лібералізацію у правовому регулюванні трудових відносин. У преамбулі до Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю [12] та першій редакції преамбули до Кодексу законів про працю УРСР 1971 р. [13] і надалі чітко формулювалися ідеологічні основи правового регулювання праці. По-перше, ліквідація експлуатації людини людиною, можливість працювати на себе, на своє суспільство. По-друге, гарантована державним ладом свобода праці від експлуатації, основна умова дійсної свободи особи. По-третє, гарантована всім можливість працювати з дотриманням принципу: “від кожного за здібностями, кожному – за його працю”. По-четверте, обов’язок кожного працездатного працювати, бо “хто не працює, той не їсть” та ін.

Виключно важливе значення преамбули як ідеологічної основи закону можна побачити у Трудовому кодексі Соціалістичної Республіки Румунії 1972 р. У ній узагальнювалися низка фундаментальних ідей, що домінували під час прийняття акта і прямо чи опосередковано відображені в його статтях. У преамбулі кодексу викладено об’єктивні й суб’єктивні суспільно-політичні передумови, що спричинили його необхідність, підкреслено роль праці в системі цінностей, притаманних соціалізму, а також охарактеризовано гуманний характер соціалістичного суспільства, де “найвищою метою всієї діяльності є людина”. У кінці преамбули

було викладено загальну концепцію, що лягла в основу розробки кодексу [9, 291]. Преамбула цього закону дуже схожа на преамбули Основ законодавства Союзу РСР про працю та КЗпП УРСР, проте одна важлива ідея там відсутня: “найвищою метою всієї діяльності є людина”. Подібна норма з’явилася тільки в Конституції України 1996 р.

Трудове право радянського і пострадянського періоду відрізняються за своєю ідеологічною спрямованістю, формами й засобами її здійснення [4, 13]. З набуттям Україною незалежності, зламом адміністративно-командної політичної системи та переходом до ринкових засад в економічних відносинах трудовому праву частково повертається його істинна сутність – регулятора суспільних відносин. Преамбула КЗпП України в редакції Закону № 871-ХІІ від 20.03.1991 р. сформульована принципово по-іншому. Кодекс визначає правові засади й гарантії здійснення громадянами України права розпоряджатися своїми здібностями до продуктивної і творчої праці.

Розвиток суспільства обумовлює зміщення акцентів у формуванні ідеології трудового права різних країн, про що зазначав І. Я. Кисельов [14, 22]. Однак беззаперечним залишається соціальний характер трудового права. Трудове право завжди належало до числа політично “напружених” галузей права нарівні з фінансовим [15, 14], бо завжди впливало на вкрай чутливі сторони життя людей. Слід відзначити, що саме держава як суспільний інститут була ініціатором “соціалізації трудового права”. Ліберальні економісти завжди відкидали ідею права держави втручатися у справи на приватних підприємствах. Однак ще на початку ХХ ст. ціла низка країн твердо закріпила за собою статус зразкового роботодавця. Вперше принцип державного прикладу було застосовано у Сполучених Штатах. У 1840 р. президент Ван-Бюрен встановив 10-годинний робочий день в арсеналах, тоді як на всій території Північно-Американської республіки 12- і 13-годинний робочий день був звичайним явищем [5, 250, 251].

Переконані, що й у подальшому ідея “соціалізації трудового права” має активно розвиватися. Така ідея впливає із суспільної мети трудового права, яка полягає в консолідації суспільства через об’єднання зусиль працівників, роботодавців і державної влади, їх згуртування задля досягнення високого рівня добробуту громадян [16, 11]. Подібну позицію викладено і в книзі “Сучасне трудове право”: “Вибудовується, таким чином, принципово нове, широке розуміння трудового права, яке умовно можна назвати соціальним трактуванням трудового права” [4, 104].

Наступна ідея полягає в тому, що функціональна спрямованість трудового права в нових умовах не повинна бути односторонньою – тільки захист інтересів працівників. Тобто ні в якому разі не повинні ігноруватися права та інтереси роботодавців. В. М. Лебедев цілком обґрунтовано пропонує змінити погляд на працівника як на безправного, безвольного, задавленого свавіллям роботодавця суб’єкта. Це не завжди і не скрізь відповідає істині [4, 248]. Марксистське “тверде ядро” або парадигма в радянській інтерпретації вже не може бути підставою сучасних науково-дослідних програм. Мова може йти про еволюційний перехід від постмарксисту до соціал-демократичної інтерпретації, який очевидно вже розпочався [15, 12]. Йдеться про реалізацію в трудовому праві принципів повноправності та рівноправності працівників і роботодавців [17, 188–191].

Послідовний розвиток прав людини у сфері праці – це наступна ключова ідея розвитку трудового права в сучасних умовах. У 70–80-ті рр. ХХ ст. в радянській науці широко розповсюдилась ідея, відповідно до якої трудові правовідносини, як загальна категорія, включають індивідуальні й колективні правовідносини. Зміст перших – безпосередня трудова діяльність робітників і службовців; сторони – підприємство і працівник. Зміст других – участь трудящих в управлінні виробництвом (включаючи контроль за дотриманням законодавства про працю), організація, встановлення й застосування умов праці; сторони – адміністрація і профспілковий комітет, трудовий колектив і його представницькі органи. Включення колективних трудових відносин до складу трудових має теоретичне і практичне значення. Теоретичне значення полягає у більш повному уявленні про працю в суспільстві як про процес, що здійснюється в колективі та керується за участю колективу [9, 11].

На чому тепер має ґрунтуватися цей послідовний розвиток прав у сфері праці? Л. С. Явич вважав, що найважливішою загальносоціальною гарантією справедливості закону і суду є їх суттєва моральна основа, їх відповідність вимогам загальнолюдської моралі [18, 228]. На наш погляд, правовому регулюванню праці в сучасних умовах шкодять ліберальні ідеї, які підривають основи трудового права. Останні десятиліття в багатьох розвинутих країнах світу (особливо у США, Великобританії, Австралії, Новій Зеландії) спостерігається тенденція до розширення самостійності підприємств та індивідуалізації трудових відносин. Цю тенденцію почасти називають дерегулюванням трудових відносин, і впливає вона з децентралізації колективних переговорів між найманими працівниками і підприємцями (роботодавцями). У той же час зберігається й протилежна тенденція – до централізації колективних переговорів та посилення втручання держави в регулювання трудових відносин, особливо в періоди економічних криз і соціальної нестабільності. Таку тенденцію можна спостерігати в багатьох країнах Західної Європи, де колективні угоди укладаються, як правило, на галузевому (Німеччина) та на міжпрофесійному рівні (Франція) [19, 18].

У країнах Латинської Америки, крім Чилі, що стали на шлях твердого неоліберальної стабілізації, позитивних змін не спостерігається. Тому в провідних латиноамериканських державах знайшла широку підтримку ідея переходу до нової моделі “економічно стабільного і соціально справедливого розвитку”, головними рушійними силами якого визнаються освіта, наука і новітні технології [20, 49–50, 51]. Вважаємо, що реалізація в трудовому законодавстві України зазначеної ідеї – це не тільки гарантія прогресивного

розвитку економіки, а й реальне підтвердження конституційної ідеї про людину як найвищу соціальну цінність суспільства.

Висновки. Таким чином, слід визнати, що “ідеологія трудового права” – це базова категорія, від якої залежать перспективи й напрями розвитку цієї галузі права. Необхідно розвивати ідею “соціалізації трудового права”, але з урахуванням еволюційного переходу від постмарксизму до соціал-демократичної інтерпретації суспільного розвитку в Україні. У сучасних умовах шкідливими є ліберальні ідеї, які підривають основи трудового права, а тому необхідно чимскоріше переходити до моделі “економічно стабільного і соціально справедливого розвитку” суспільства, головними рушійними силами якого визнаються освіта, наука і новітні технології.

Література

1. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / Івченко А. О. – Харків : Фоліо, 2002. – 540 с.
2. Советское трудовое право : учебник / Н. Г. Александров, Г. В. Муцинов, А. А. Абрамова, А. Д. Зайкин ; под ред. Н. Г. Александрова. – М. : Юрид. лит., 1972. – 567 с.
3. Советское трудовое право : учебник / Бегичев Б. К, Зайкин А. Д., Молодцов М. В. и др. ; под ред. Б. К. Бегичева, А. Д. Зайкина. – 2-е изд. – М. : Юрид. лит., 1985. – 552 с.
4. Современное трудовое право (Опыт трудового компаративизма) / Лебедев В. М., Воронкова Е. Р., Мельникова В. Г. ; под ред. В. М. Лебедева. – М. : Статут, 2007. – Книга первая. – 301 с.
5. Поль Луи. Рабочий и государство. Сравнительная история законодательства о труде в обеих частях света / Поль Луи ; пер. с фр. – СПб., 1907. – 358 с.
6. Шахназарова Л. Р. Принципы и источники трудового права Турции / Л. Р. Шахназарова // Труд за рубежом. – 2007. – № 1. – С. 116–125.
7. Конституция Республики Беларусь 1994 года, с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://pravo.kulichki.com/vip/trud>.
8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Україна, 1996. – 54 с.
9. Кодификация законодательства о труде социалистических стран. – М. : Наука, 1979. – 413 с.
10. Кодекс законов о труде РСФСР от 9 ноября 1922 г. // Известия ВЦИК. – Ч. 254–1693 от 10.XI.1922 г.
11. Кодекс законів про працю УРСР : введений у дію постановою ВУЦВК від 2 грудня 1922 р. // ЗУ УРСР. – 1922. – № 52. – Ст. 751.
12. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о труде : Закон Союза Советских Социалистических Республик от 15 июля 1970 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1970. – № 29. – Ст. 265.
13. Кодекс законів про працю України : затверджений Законом УРСР від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
14. Киселев И. Я. Новый облик трудового права стран Запада (прорыв в постиндустриальное общество) / Киселев И. Я. – М. : Бизнес-школа “Интел-Синтез” совместно с ООО “Журнал “Управление персоналом”, 2003. – 160 с.
15. Лушников М. В. Очерки теории трудового права / М. В. Лушников, А. М. Лушников. – СПб. : Юридический центр-пресс, 2006. – 940 с.
16. Щербина В. І. Трудове право України : підручник / Щербина В. І. ; за ред. В. С. Венедиктова. – К. : Істина, 2008. – 384 с.
17. Щербина В. І. Функції трудового права : монографія / Щербина В. І. – Д. : Акад. митн. служби України, 2007. – 425 с.
18. Явич Л. С. Господство права: к концепции правового государства в СССР / Л. С. Явич // Правоведение. – 1990. – № 5. – С. 11–20.
19. Соболевская А. А. Американская модель динамики человеческого капитала / А. А. Соболевская, А. К. Попов // Труд за рубежом. – 2006. – № 1. – С. 108–125.
20. Шестакова Е. Е. Социальные реформы в латиноамериканских государствах: политика и идеология / Е. Е. Шестакова // Труд за рубежом. – 2001. – № 3 (51). – С. 32–52.